БУГАЙ

Вже ж живучи на світі отак, як я,— сьомий десяток,— чого-чого не перебудеш: інколи така тобі пригода випаде, така халепа прикинеться, що й не стямишся, звідкіль вона, чого, й за що, й про що? От розкажу хоч про себе, яка мені трапилася пригода: далебіг, що й сором і шкода споминати! Ну, чи чув-таки хто з добрих людей, щоб де в світі чоловіка обернути на скотину та й ганяти в череду! Буває, і досить часто, що чоловік сам стане скотиною, поводиться з людьми, що твоя безрога, в "адин час" забреше по-песьки, завищить, мов зінське щеня; так се ж інша річ! Тут чоловік з доброї волі стає скотиною, але ж він перебуває з людьми — в сім'ї, в товаристві, в громаді. А то щоб чоловікові наказати стати конем чи волом і ганяти його в череду — сього хіба лише в нашому селі й можна, а то більш ніде в світі не чувано, не видано...

От же зо мною таке було! Трохи не два тижні велено було мені бути за бугая. Ну, як-таки його так, самі посудіть: чоловіка примусити, щоб ходив у череду наче бугай, щоб жив не в хаті з людьми, а в стайні з кіньми... Кому не скажи, не повірять, а от вам хрест святий, що не брешу. Та й старий уже я брехати.

Ось слухайте, хто охочий, як воно було. Давня се річ: либонь чи не сорок, а то і всіх п'ятдесят літ назад. Мені двадцятий рік минав, а тепер без одного сімдесят. От воно й виходить сорок і дев'ять. Давно. Чи пам'ятаєте, як нас з козацького уряду на казенний повертали? Ніхто не зазнає? Де вам і зазнати? Блазні ви проти мене! Щоб ви знали: був у нас колись свій, виборний козацький уряд, а ото після першої великої холери — цур їй! — зараз скасовано наш уряд; натомість заведено міні-стерію якусь, та й нас, козаків, до неї привернено. Що то за міністерія така — не скажу; зроду не бачив, нічого й брехати. А то вже міністерія постановила від себе "палати" по губерніях; а "палати" поміркували-поміркували та й виміркували від себе окружних начальників: се, значить, менше начальство, а сере-дільше — палата, а найстарше, значить, сама міністерія. Отже, окружний начальник — один на цілий

повіт; де ж то видано, щоб одному чоловікові за всім надивитися, всьому дати і привид, і лад! Не можна сього, хоч би ти був з головою в винницький лембик завбільшки, то сам нічого не вдієш: день, другий, та й підтопчешся, перестанеш. Мусили ті окружні начальники вигадати ще менше від себе начальство — волосних голів, а сі ще менше пригадали — сільських старшин. Ото скільки начальства набралося! Тільки оте саме старше і підстарше начальство було від царя, значить, цар його настановлював; а менше начальство настановлювала від себе палата; а голови й старшини від громади, по вибору б то: кого громада подобає, того й обере собі. Отак і зник наш козацький уряд, і стали ми не то козаки, не то панські; зовемося козаками, а урядує над нами казенне начальство. Так воно, мабуть, від бога призначено було; а чоловік мусить коритися богу й царю; і в писанії так сказано.

Набіг і на наше село окружний начальник, зібрав громаду, гукає і наказує:

— Вибирайте собі урядників!

Вибрали десяцького, соцького, збирщика, отамана, старшину; а писаря, спасибі йому, сам привіз, а то що б ми й робили собі в світі, коли б не привіз! В нашому селі й духу письменного не було!

На старшину обібрали Осипа Марченка; чоловік він ще молодий, хоч трохи й непритаманний, то що ж робити, коли ніхто луччий нізащо не хотів старшинувати. Звісно: у кого є охота раз у раз біля начальства тертися? Певна річ, що й без начальства не можна, але ж люде не марне говорять: "Близько біля начальства, близько біля смерті". І Марченко довго сперечався, не хотів старшинувати, та громада перемогла, мусив покоритися.

Добре! Старшинує ото він; чи добре, чи не добре старшинує, вже про те не скажу: не тямлю. Тільки за щось ото вони з писарем не зійшлись, якось глек розбили, та й пішло у них роз-брату-брату. А нам що до того:

вони собі начальство, а ми люде; нехай собі як знають. Гаразд! Прийшла якось моя черга іти на стійку. Тямите, що то значить на стійку? Цілий тилсдень мусить чоловік перебувати і день і ніч у розправі: пильнувати, щоб і в хаті в розправі, і на дворі було чисто; де сміття попадеться — мітлу в руки та замети; одне слово — порядку доглядати; куди пошле писар, чи отаман, чи старшина — так збігати; кого покликати, кого привести, коли трапиться кого під різки, то се вже діло стійкового,— і різок пучок принести, і бити-сікти його діло. Бридка се річ, та що лс, на те воля начальства,— свята його воля; та воно і в писанії сказано: "Повинуйтеся і покоряйтеся, та не вийдете в напасть". Чи, може, й не так там сказано, та се вже дарма; хоч і не так, аби до ладу...

Кличе ото мене старшина Марченко:

— Гей ти, стійковий! На завтра вранці громаду щоб скликав, та щоб усі були, чуєш! Щоб ніхто нічим не змагався: від начальства таке важне діло прийшло. Щоб без слова усі приходили.

Се було на самому вже останку весни: люде оборались, обсіялись, в полі роботи ніякої; домували люде та коло двору — яка в кого робота була — справляли. Зібралася уся громада біля розправи; навіть і московські люде, паруб'ята, що ще не ходили в громаду, поприходили: цікаво всім стало послухати, яке таке "важне діло" прислало до нас начальство.

Вийшов до громади Марченко з писарем, стали на рундуці.

— Так і так! — почав Марченко.— Прийшов від начальства наказ такий: аби ми громадою вибрали собі бугая... Чуєте?

— Бугая? Себто як?

— Як? Звісно як — вибрали, та й годі.

— Нащо нам той бугай? — озвався хтось.

— Се вже не наше діло! — промовив старшина.— На се вже воля начальства; коли начальство каже, щоб був у нас свій обчеський бугай, так що ж тут діяти? Щоб був — значить, і треба щоб був.

— Адже досі якось обходилися і без бугая? — знов хтось ^ змагається.

— Обходилися і без старшини, і без голови, а тепер не можна обходитися, от і все! Начальство велить, і годі! — од-повів старшина.

Загомоніла громада, стала змагатися, що вік прожила, обходячись без бугая, то й далі обійдемось, а се вигадки тільки. Тут писар як визвіриться на громаду:

— Та що се ви бунтувати хочете, чи що? Забули хіба, що ви під новим начальством? Не тямите, либонь, досі не оговталися, що тепер не те, що було колись! Начальство наказує бугая завести, а вони змагаються, колотнечу піднімають, та за се!..

— Годі, пане писарю, годі! Хто там змагається? Ніхто про колотнечу й не гадає. Я навіть і в думці не мав.

— І я ні.

— І я ні.

— А я хіба гадав?

— По мені хоч і двох бугаїв.

— І я не проти того.

— Бугай — добре діло.

— Видима річ.

— Коли вже начальство каже. —* Авжеж, авжеж.

— І самі бачимо, що без бугая не можна.

— Насилу, дав бог силу зрозуміти. Так би й зразу, а то понесли теревені, тільки час загаяли! — озвався пан писар.— Тепер от вибирайте, і годі!

— З чого ж його вибирати, .пане писарю? Коли б було з чого, то б воно й нічого; чом би й не вибрати? А то ж ні з чого; у нас ні в кого з хазяїнів нема бугая.

— У мене коли б був, я й без слова подарував би його на обчеського; так же нема і зроду-віку не було.

— Нема і в мене; признатися, я боюсь і дивитися на бугая; колись у Деконці, ще я хлопцем був, дак бачив, як панський кочубеївський бугай підняв на роги молодицю. З того часу я, коли де й взирю бугая, то втікаю.

— Небезпечна, значить, річ бугай.

— У мене назимочок такий є, так коли воля начальства, я готов поступитися їм на громаду. Беріть!

— От і добре!

— От і дякуємо вам, дядьку Іване!

— Поздоров вас, боже, за таку добрість!

— Верни нам, господи, сторицею!

— Я ж не жалію для громади; а назимочок добрий; може, хто бачив?

— Як же не бачити його?

— Се отой половий?

— Еге, еге, він самий!

— Я його добре знаю! З нього бугай вийде хоч куди!

— Так, значить, і ділу кінець! Тепер, значить, і по домівках можна!

— Дурні ви! — озвався старшина Марченко.— Он послухайте, що каже пан писар: він каже, що треба не назимка, а бугая, та не простого бугая, а такого, як начальство каже. Начальство каже, аби громада вибрала бугая. Розумієте ви, чи ні — вибрала. Значить, бугай — се не той бугай, що з рогами, а се така "должность", уряд значить. Такий самий, як от і інші уряди, що начальство позаводило, от як десяцький, соцький, отаман.

— Он воно що! А я гадав собі, бугай, так бугай, аж бач, як воно!

— Ну, коли так, то мій назимок на се діло не годиться! Я його поверну на вола!

— То як же се воно так?

— Чудне щось!

— Недовідоме.

— Зроду-віку не чув.

— Не доводилося й мені такого чувати! — мовив Марченко.— Але ж коли начальство заводить нові порядки, то вже його воля.

—* Авжеж., авжеж..

— Начальство знає, що й як.

— Коли б не знало, то би начальством не було.

Одне слово: наказав старшина вибрати на бугая когось із громади. Отут-то й почали люде змагатися. І той не хоче, і сей не хоче; той старий, той многосемейний, тому ніяково — люде висміють, просвітку не буде, особливо на вулиці між дівчатами.

— Вже ж,— каже пан писар,— когось та треба вйбратл.

— А от кого, панове громадо! — обізвався мій сусіда Трохим Лисий.— От кого,— вказуючи на мене,— Михайла Мокрицю: він якраз вдатний буде на бугая; парубок молодий, одинокий, безземельний, господарства за ним нема, він вдовиченко, мати ще при здоровлю.

— Еге, еге! — загомоніла громада.

— Та що ви, люде добрі! — став я змагатися.— Змилуйтеся, не нівечте мене, який з мене бугай; шукайте кого придатнішого, а мене визвольте; на таку "должность" треба чоловіка неабиякого.

— Годі, годі! — загула громада.— Нічого, базікати: його, його, Михайла Мокрицю, на бугая; він парубок при здоровлю, нехай послужить громаді і начальству вірою й правдою.

— Чи так, то й так! — промовив старшина.

Я в ноги громаді, прохаю-благаю визволити мене з сієї должность

— У мене,— кажу,— мати вдова.

— Байдуже! Ніде не дінешся, і мати буде при тобі, і ти при матері.

— Визвольте, панове громадо! — молюся навколішках: де ж там, і слухати не хочуть.— Не наша на те воля, воля начальства; наше діло справити загад начальства.

— Не змагайся, синку, не змагайся! — радить старий дідуган Петро Гринь.— Послужи громаді, аби твоя сила...

— Дідусю! — кажу я.— Сила без голови шаліє...

— Та й розум, синку, без сили мліє... Не змагайся, послужи, я тобі добре раджу, воля начальства.

— Та де се в світі,— кажу я,— чувано, щоб отаке начальство...

— А заськи про начальство! — гукнув писар.— Мовчи та слухай!

— Правда, синку, правда! — знов радить мені старий Гринь.— Придерж язика, пам'ятай, що коли млин меле, то борошно буде, а язик меле — біда буде.

— То як же останнє ваше слово, панове громадо? .— питає Марченко.

— Мокрицю! Мокрицю! Мокрицю на бугая! — гула громада.

— Та я не хочу!

— Не хочеш по-чеськи, підеш по-песьки.

— Його, його, Мокрицю на бугая...

Як я не змагався, як не кланявся, як не благав, нічого не вдіяв.

Громада розійшлася, а я став бугаєм. Марченко зараз, щоб мене в стайню поставити, та,, спасибі, вже пан писар заступився за мене, відрадив старшині.

— За звичайного часу нехай,— каже,— він з людьми в стійковій хаті ночує, але щоб стайня раз у раз була в порядку, і нехай він, себто я, добре пильнує: як тільки зачує дзвоник — то се знак, що начальство біжить; тоді нехай прожогом у стайню.

— А вдень же як з ним? — питає Марченко.

— Вдень, відома річ,— мовив пан писар,— вдень з чередою нехай ходить!

— Так, а чим же нам його харчувати? — допитується старшина.— Як про се в законі стоїть? Вичитай лише, щоб і я знав.

— В законі про се нема нічого: загоді, як закон писали, так про бугаїв ще не було загаду од начальства.

— То як же воно буде?

— Вже ж ніяк інакше... Звісно, чоловік сіна й трави не їстиме, треба йому хліба і до хліба: так нехай по черзі разом з пастухами харчується по дворах.

— Хіба що так...

Порадилися пан старшина з паном писарем, як контентувати мене; та тоді взялися загадувати мені як і що: коли до череди виходити, як у череді, як перед начальством; напучують мене, аж ось зненацька, несподівано сусіль моя мати. Вона, бачте, дочулася вже, люде переказали, яка мені пригода випала.

— А що отеє,— каже,— ви, пани урядники, з моїм сином заподіяли?

— Нічого, бабо, чи молодице! — одказують їй.

— Як нічого! Занівечити парубка намоглися, та й нічого! Вам байдуже, а у мене він одинчик.

— Хіба йому що станеться? — каже писар.

— Господи, і язик не одпаде у тебе, пане писарю, отаке верзти! Та де се в світі чувано, щоб парубка на бугая повернути?!

— Мабуть, чувано, коли начальство загадало вибирати.

— І вибирайте собі, кого знаєте, а мого не займайте, не нівечте чоловіка.

— Ніякого йому нівечення не буде; що ж тут такого? Вийшла від начальства така должность, треба ж її комусь відбути. От громада й

вибрала твого сина, і нехай здоров послужить! — втихомирює пан писар мою матір; а вона, замість втихомиритися, ще більш лютує. Таки мушу правду повідати, завзята вона, покійниця, була: вже коли до кого було пристане, так голіруч од неї не одкараскаєшся; доти в'їдатиметься, доки на своє поставить.

От і пристала вона до старшини та до писаря:

— Відпустіть та й відпустіть мого сина, без того додому не піду!

А вони їй одно твердять:

— Не ми його вибирали, а громада!

— Дурна ваша громада!

— Гей ти, бабо, прикуси язика, довгий він у тебе, щоб часом не вкоротили!

— Отеє ще не видала! Мовчати! Щоб я мовчала! Не на таку напали, нікому не змовчу, до самого царя дійду!

— До царя далеко! — радить писар.— До голови вдайся, ближче.

— ї до голови, і до окружного, і до палати, і до самого царя — скрізь дійду, всюди стежку знайду, свою дитину не попущу, не дам з неї знущатися. І вигадали ж отаке, анахтемські душі! Громада... громада постановила, щоб вас стовма постановило... Громада вибрала, бодай ви на мари вибралися...

Отак вона їм прочитувала, аж доки пан писар не звеліли десятнику відвести її додому; а я сиджу та сльози ковтаю... Іде вранці череда повз розправу:

— Ану-ну, стійкові, виганяйте бугая в череду! — гукнув пастух.

— Іди, Михаиле, в череду! — мовив до мене стійковий. Насунув я шапку н^ вічі, щоб нікого й не бачити, і йду

собі повагом збоку.

— Наперед, напереді Рушай на сам перед, як слід бугаєві! — гукає на мене пастух.— Рушай, рушай, а то пугою піджену!

— Дядечку! Я все одно, збоку! — прошуся я.

— Не можна збоку, начальство загадує! Сам тямиш добре, що се не те, що бувало колись — то був у нас уряд, тепер стало начальство!

Ходжу я з чередою день, другий, тиждень; ночую в розправі з стійковими. Сам не тямлю, що зо мною; так погано мені, так соромно, особливо отеє було увечері: тільки, було, що череда в село, так дітвора й висипле з усіх дворів. Дивляться на мене, пальцями вказують, наче на яке чудовище.

— Ой, ой! Дивіться, дивіться, який бугай!

Довели мене капосні діти до того, що я почав шпурляти на ШІХ паличчям, землею. Не помагає, ще гірше лізуть у вічі та дратують: "Бугай — буїу, бугу!" Перетерпів отак я цілий тиждень; увечері випросився у стійкових, щоб пустили мене до матері побачитися. Думка така була: пораджуся з матір'ю, та ноги на плечі — і світ за очі. Десь та пристану до людей, а тут мені невмоготу; прямо — хоч петлю на шию та на бантину. Приходжу до матері, а мати й каже:

— Тривай, синку, через ніч! Завтра свята неділенька, голова приїде, розбере нашу справу, я ходила до нього.

Другого дня в обід справді приїхав голова прямо до розправи; питає у старшини, що се, каже, у вас таке діється?

— Нічого, пане голово! Начальство завдало, щоб був у нас бугай.

— Ну?

—г То ми й вибрали собі.

— Та се ви з глузду зсунулися, чи що: аж скрізь такий загад, щоб бугаї були по селах, а ніде сього нема, щоб парубка на бугая вибрати. Хто се вас так напучив?

— Начальство так звеліло.

— Коли се так?

— Тоді й тоді; така бумага прийшла з округи.

— Де та бумага? Хто її читав?

— У писаря, він її читав; вже ж ніхто більш, я чоловік неписьменний! — каже старшина.

Приніс писар бумагу. На лихо, й голова не тямить прочитати.

— Ану,— каже до писаря,— читай, як там написано: я послухаю, чи так, як і до нас, чи, може, інакше як.

Читає писар: "Немедленно и неукоснительно позаботиться, дабы общество обзавелось своим отборным бугаем и об избрании такового донести мне".

— Гм! — промовив голова.— Ану ще раз, як воно там стоїть — "відборного", чи що?

—"Ні, "одборного".

— Гм! У нас сього нема: нам прямо написано, щоб був свій бугай, та й годі, а тут бач "отборного". Що ж се воно значить? — питає голова у писаря.

— "Отборный" — себто по-нашому "виборний",— мовив писар.

— Гляди лише, чи так? Щось воно недоподобне.

— Так, іменно так: "виборний", значить вибрати бугая.

— Та тобто з людей, з громади? Ой навряд чи так, чи не брешеш ти?

— Хрест святий, що так, бо от і далі стоїть: "об избрании", значить — кого виберете,— донести. Ми й донесли так, що вибрали Мокрицю.

Голова задумався. Довго думав, та тоді до мене:

— Нічого, парубче, не вдієш, громадська воля така та загад начальства, треба коритися! — і поїхав собі.

А мати моя вдалася до повітового міста та там до окружного начальника. Вклонилася йому. За тиждень прибіг окружний у наше село, розпитався як і що, зсадив писаря, надавав старшині лящів, а мене визволив з должності бугая і розповів нам, що в тій бумазі було написано, щоб громада купила собі бугая такого як слід... От воно яка пригода була мені... Давнє діло отеє, а з того часу так мене й зовуть бугаєм.